

Román írók Párizsban

(NAPLÓRÉSZLETEK)

A románok jól érzik magukat Párizsban. Ismerik már olvasmányaikból. Ideérkezve, nem megismerni, hanem felismerni igyekeznek a várost. Egyik-másik honfitársamnak próbáltam néhány sor tanácsot adni. Tanácsaimat ridegen, ha nem éppen nehezen leplezett felháborodással fogadták, „Mit magyaráz nekem? Jobban tudom én azt...” Ezek után már nem ajánlottam semmit, nem adtam tanácsokat, hagytam mindeniket, igazodjék el maga. És eligazodott. Egy hét múlva (ha több ideig maradt itt) a románoknak már vannak ismerősei, rendez-vous-okat ad, van kávéháza, mert csak ott jó a kávé, csak ott hideg a sör — állítja. A kávé és a sör mindenütt egyforma, de mit számít az, ha egy kávéház kiválasztása Párizs gyomrában az alkalmazkodás első jele.

Belgiumból jövet, Zaharia Stancu utazik át Párizson, bonyolult szemműtét után. Több hónapon át feküdt kórházban, a hazai irodalmi élettől elszigetelten. Felhívom telefonon, örvend, hogy a hangomat hallja, és a Champs-Élysées-n beszélünk meg találkozót, egy nagy kávéházban. A megbeszélte időpont előtt érkezem néhány perccel, Zaharia Stancu már elhelyezkedett egy asztalnál, előtte kávé. Jól tartja magát, szép, impozáns, keményvonású öreg úr. Hosszú ideig gyanakvó volt velem szemben, és bár nem értettem, miért, nem igyekeztem megváltoztatni benyomását. Magától változtatta meg 67—68-ban, s ezután hosszas beszélgetésekre került sor köztünk. Egyre jobban megszerettem, egyéniségének legszebb vonásai öregkorára váltak nyilvánvalóvá. Egyeseket az évek elcsúfítanak, önzővé, megvetendő konformistává alakítanak, Stancut az öregkor bölccsé, nagylelkűvé tette.

Megható, ahogyan ez a parasztfiú az írószöveget mint saját háztáját szerette, és ahogyan gazdálkodott vele élete utolsó pillanatáig, hozzáértéssel és finom diplomáciai érzéssel. Varázslatos egyéniség volt, kiapadhatatlan elbeszélő, gazdag életúttal — nem tudom, mennyire volt valóban úgy, ahogy mesélte, de hihetően hangzott. Prózája egyedülálló, részleteiben rendkívüli. (*Constantinára* gondolok itt.) Visszatérése a vershez ugyancsak figyelemre méltó. A „Colisée” asztalánál nincsen zavarban. Szürke szemével a bulváron nyüzsgő tömeget fürkészi, hirtelen megpillant valakit, mint a héja, mely a magasból észreveszi a csibét, s lecsapni készül rá.

Eugen Simion (sz. 1933) a mai román irodalom egyik vezető kritikusa, a bukaresti egyetemen a XX. századi román irodalom előadója. A hetvenes évek elején két évet töltött Párizsban mint vendégprofesszor. Párizsi élményeit *Timpul trairii, timpul marturisirii* (Az élmény ideje, a vallomás ideje) címmel nagy sikerű, két kiadást is megért könyvben írta meg. (A második kiadás 1979-ben jelent meg.) Eugen Simion naplója érdemes a magyar olvasó figyelmére: akárcsak a XX. századi magyar irodalom, a modern román kultúra is sokat köszönhet a franciának, s ma is élénk kapcsolatot őriz vele. A terjedelmes naplóból azokat a részeket válogattuk össze, amelyekből egy sajátos tipológia körvonalai bontakoznak ki — a század utolsó harmadának ismert román prózaírói, költői akaratlanul önmagukról is vallanak párizsi magatartásukkal. Simion kitűnő megfigyelőként, pszichológusként és kritikusként jellemzi idősebb és fiatalabb román íróbarátait, párizsi találkozásai tükrében, s közben természetesen felrajzolja a maga Párizs-képét.

K. L.

„Nézd csak, M. D., az a kövér, kopasz, pincér külsejű alak, nem M. D.?”

De igen, M. D., elárúsító és vő egy régiségboltban, néhány éve jött el Romániából. Zaharia Stancu éles szeme felfedezte a tarka sokaságban. Párizsi ismerőseiről kérdez egyet-mást, aztán a hazai irodalmi életre térünk, kíváncsi rá, mi történt az utóbbi időben. Közeledik az írókonferencia. „Mit csinálnak az ellenségeim?” — kérdi gúnyosan Zaharia Stancu. Nem tudom, nem vagyok telefonösszeköttetésben Z. S. ellenségeivel. Nézem, nem lát-szik ijedtnek, arca jókedvet és határozott harckészséget mutat. Aztán valami mulatságosat mesél a két világháború közötti Párizsról. Z. Stancu különös módon szövi magát a cselekménybe, memóriája meseszerű, mindent tud (majdnem azt mondtam: valamivel többet a valóságnál). A részletekre való emlékezés érvényesül az írásaiban is. Tulajdonképpen nem nagy invenció a *Descult* (Mezítláb), a *Pădurea nebună* (Őrültek erdeje), a *Ce mult te-am iubit* (Mennyire szerettelek) sem, egyetlen történet, vagy előrelátható események sora, de ezekhez, mint faághoz a zúzmarra, úgy tapad az élet sokféle részlete. Ez teszi színessé olyan hőseit, akik az elemzésben egyébként jellegtelenek lennének. Zaharia Stancu nem *felépítette* a könyveit, hanem *elmesélte*, valódi alkata az elbeszélő. Olvastam egy vallomását arról, hogy hogyan ír. Nem csodálkoztam el azon, hogy Z. S. néhány nap alatt megírt egy több száz oldalas könyvet (a Mezítlábát 17 nap alatt), egyhuzamban; kiegészítések, javítások a nyomdai levonaton. Az elbeszélő természetes ritmusa ez (robbanásszerű!), mint a rövidtáv-futóé.

Zaharia Stancu állandóan arról panaszkodott, hogy nincsen ideje írni, de nekem az volt az érzésem, hogyha valaki megadná neki *azt az időt*, határozottan boldogtalanná tenné vele. Nem szerette a magányt, a meditálás nyugalmát, dolgozószobája a piactér volt, mint másoknál a kávéház. A „Colisée”-ban, ahol nyugodtan szürcsölgetjük tejszínhabos kávénkat, szórakozottnak látszik, mégis egyre az irodalmi életre tereli a szót. Enélkül, ez nyilvánvaló, élni sem tudna. Kérde, hogy érzem magam Párizsban. Jól, megszoktam, Kiseleff sugárúti honfitársaim iránti szeretetem nem akadályoz abban, hogy néhány évet itt töltssek, egy régi kultúrközpontban. Z. Stancu bevallja, hogy nem tudna Párizsban élni, és másutt sem, s tökéletesen megértem, az ő élete másként alakult, állandó, kis körökben való forrongásban. Z. Stancunak globe-trotter sorsa volt, és az iparosítás előtti Amerikában találta volna meg ideális mozgásterületét. Romániában születvén, Salciából Rosiorii-de-Vedebé, majd Bukarestbe vándorolt. A kaland kis körre összpontosult. Összpontosulás és kompenzáció, hiszen prózája a jelentéktelen dolgok világában elszabaduló képezelőkre vall. Realizmusa örülten festői, méltó a spanyol pikareszkregényhez. Az a jelenet, ahol a parasztok szájkosárral szüreteliek a szőlőt, azért valószínűtlen. Mindig az volt az érzésem, hogy Zaharia Stancu nagyon eltúlozta a román paraszt barbár nyomorát, végzetesen lecsökkentve szellemi életét.

De az az ember, aki mindezeket leírta, vitathatatlanul nagy egyéniség. Nehéz volna megmondani, miben áll a varázsa. Egyesek nagyon értelmesek és érzékenyek, mások széles körű tudásra alapoznak. Z. Stancu értelmes volt, anélkül, hogy a gondolatok világában élne, anélkül, hogy a foglalkozásává válna a gondolkodás. Olvasott volt, de nem nagy tudású. Figyelte az életet, és sok mindent megért, megélt. A történelem hányta, vetette, hol a társadalom felszínén, hol a mélyén, s ő, egészséges ösztönével, mindig felülkerekedett. Mindez óvatossá tette, de óvatosságáról néha megfeledkezett, és paraszti lázadó természete zaklatottan és előreláthatatlanul tört ki. Nem volt jó szónok, de széteső, metsző szónoklataival is mindig elérte, amit akart. Ha szelleme felhevült, legyőzhetetlen polemikussá vált. Hallottam néhányszor, szóbeli pamfletjei az abszurd felé közeledtek, s micsoda elbűvölő hatást ért el!

Az ősz oroszlán most nyugodtan ül, és Duna menti gyanakvó paraszt szemével Párizs birodalmi forgatagát szemléli.

„Igen, igen, igen — mondja —, szép itt Párizsban, szép.” — De könnyen megértem, hogy alig várja, hogy elhagyhassa a várost. Feláll, aztán egyenes, magas és tiszteletet parancsoló tartással karon fog, és elindulunk egy mellékutcán, a szálloda felé.

Telefonbeszélgetés Miron Radu Paraschivescuval, majd rövid találkozás egy bisztróban a Saint-Germainen. Beteg, maga sem tudja, mennyire súlyos, azért jött a feleségével, hogy megvizsgálta magát párizsi orvosokkal. Még otthon hallottam, milyen veszélyben van, de nem akarom elhinni, pontosabban, nem tudom egykönnyen elhinni. Megvetem azokat az embereket, akik tüstént felkarolják a szerencsétlenséget, belelélik magukat, s valami öntudatlan buzgajommal terjesztik a hírt. Ne adjuk meg magunkat könnyen a rossznak, az embernek kötelessége hinni a lehetőségeiben.

Féltőn és rokonszenvvel nézem Miron Radu Paraschivescut, félreteszek minden, a jövőt tekintve nyomasztó gondolatot. Nem változott, mindössze kissé megnyúlt az arca, tompább lett a hangja, egyébként lelkes, mint mindig, szívélyesen, mondhatnám demokratikusan közlékeny. Nem tartoztam fiatal barátainak köréhez, nem ő fedezett fel, s nem is bátorított, mint másokat, megannyi fiatal, akiket mint pillangókat vonzott magához ennek a szellemnek igaz, nemes fénye. Távol álltam M. R. P.-től, a már-már legendás hírű M. R. P.-től, kissé ingerelt is az az *udvar*, mely kételyt nem ismerő hűséggel követte. Egyik hű követője nyáron, elviselhetetlen hőségben, fekete ruhát viselt, csokornyakkendőt, fehér kesztyűt, és támadó beszédeket tartott az írószövetség ülésein. Figyelemre méltó polemikus alkat, higgadt, csipős nyelvű, azt az elvet vallja, hogy a pamflet ételféle, melyet hidegen tálalnak. M. R. P., maga is öreg eretnek lévén, bátorította ezeket a lázongókat. Nem M. R. P. körében alakultam tehát, de sokat hallottam róla, és rokonszenves volt nekem. Olvastam, nyilván, *Cîntecele tigănesti* (Cigánydaloik) című könyvét, s a többit is, némelyekről írtam is. Egyszer meg akart ismerni, és A. Păunescu bemutatott neki. A „Capșa”-ban voltunk, ha jól emlékezem, M. R. P. és A. Păunescu akkor tértek haza szovjetunióbeli útjukról, lelkesen folyt a társalgás. M. R. P. cinkos mosollyal mesélte A. P. csínytevéseit, időnként felkiáltva: „Nem igaz, uram, ez nem igaz!”

Egész este velük maradtam, aztán hazáig kísértem, s hajnalig beszélünk irodalomról, öregségről, politikáról és szerelemről. „*Amikor fiatal voltam — emlékszem, ezt mondta nekem akkor M. R. P. — azt hittem, hogy az öregség, a szerelemre való szomjúhozás nélkül, az ember legnagyobb szerencsétlensége. Közeledvén az öregkorhoz, rájöttem, hogy elgondolásaink olyan életkorról, amelyet még nem élünk meg, hamisak. Az öregedés az erotikával való foglalkozás fokozatos eltűnésével kezdődik. Nyugalom száll az emberre, a szexuális nyugtalanság fokozatosan eltűnik...*”

Az említett zaklatott körülmények között látom most viszont M. R. P.-t Párizs szívében. Elbűvölten nézi az utcákat, a szép nők után most is szívesen megfordul: „Nézzé csak, uram, azt a nagyfenekű barnát, remek nő, biztosíthatom, remek nő!...” Kétkedve nézem, az ördögbe is a barnájával, semmi kedvem a hátulját méregetni a tekintetemmel. M. R. P.-nek viszont van kedve, s valahogy hálás is vagyok neki, hogy másra tereli a gondolataimat. Elmeséli V. szobrásznál tett látogatását, aztán Malraux-ra tér, mintaképe, nagy szellemi szerelmére. Éppen most fordította egyik könyvét, s az előszóban azt írja, „szinte behaltam a fordításba”. A kintől vagy az örömtől? Malraux a század legtisztább fejű, legmerészebb intellektusa. Nem zavarja, mint másokat, Malraux gaulle-ista kalandja, kitűnő kultuszminiszter volt. Nem maga a generális mondta-e, hogy Malraux mindig a jobbán vagy a balján fog állni a francia nép szent szolgálatában? Emlékszem, persze, a generális szerette a kultúrát, és tisztelte Malraux-t. A regényíró maga emlékezetes sorokat írt le De Gaulle-ról, gondviselészerűnek, a modern idők Napóleonjának tartva őt. Kissé ellentmondásba került önmagával, mert ugyancsak ő állítja, hogy az individualizmus meghalt, a XX. századból eltűnt a személyi kultusz. Nem számít, Malraux nagy elme, és M. R. P.-vel beszélgetve rájövök, mekkora erkölcsi hatása volt ennek a szerzőnek a negyedik évtized fiatal nemzedékére.

Elbúcsúzom M. R. P.-től. Két nap múlva visszatér Bukarestbe. Egy szót sem szól a szenvedéseiről. Ehelyett a naplójáról beszél, melyet szeretne nyomtatásban látni. Egy hónap múlva megtudom, hogy M. R. P. meghalt. Fogadása az élettel lejárt.

...Felajánlom Marin Predának, hogy megmutatom neki a nem turisták Párizsát, melyet csak az ismer, aki több ideig lakik a városban. Beleegyezik, s ebéd után a Chatelet-n vagyunk, hogy a turisták kapzsi és feltületes tekintete elől rejtett helyek felé sétáljunk. Útközben, amikor az építőművészet nagy alkotásai előtt haladunk el, felhívom rájuk a figyelmét.

— Nézze, Preda úr, a Notre-Dame-ot. Természetesen ismeri a katedrális, de nézze, ahogyan beborítja most ez az áttetsző őszi köd.

Lírai kitérésemet hirtelen közömbös hang vágja el:

— Hagyja az anyjukba, a katedrálisukkal együtt...

Durva odavágás. Próbálok enyhíteni, másra terelem a szót. A Szent Kápolna mellett haladunk el, s megint jár a szám:

— Preda úr, ez itt a Szent Kápolna, a gótika remekműve, Szent Lajos idejében építette Pierre de Montreuil... Belseje a szellem valóságos ünnepnapja...

Óvatosabb lévén, most elérékenyülésemet jobban visszafogom, hangomba némi irónia vegyül, kissé affektáltan beszélek, mint az idegenvezetők, akiknek el kell mondaniuk műsorukat, tetteve, hogy nem veszik észre a hallgatóság közönyét. Társamat nem rendíti meg:

— Persze, persze, a Szent Kápolna, a gótika remeke...

Nyilvánvaló, a prózáirónak rossz napja van. Nincs a remekművekre hangolva, micsoda ötlet volt tőlem, hogy kultúrsétát javasoljak neki Párizsban! Replikái Eugen Lovinescu *Emlékezéseit* juttatják eszembe, ahol az irodalomtörténész arról ír, hogyan vezették be Aurel Vlaicu Párizs művészetébe. M. Predának nyilván olvasnia kellett azokat a gyönyörű sorokat, szkeptikusan játssza el azt a szerepet. Megjön a kedvem, belemegyek a játékba, nem szalasztok el egyetlen fontos épületet sem, egyetlen teret sem. „Itt átment ez és ez a híres ember, itt élt X., a nagy író, az előttünk álló épület reneszánsz stílusú, maga a csoda!”... és így magyarázom lelkesen a *Moromete család* szerzőjének a monumentális Párizst. De minél nagyobb a lelkesedésem (kimondottan teátrális, természetesen hamis!), a prózáíró szkepticizmusa annál agresszívebbé lesz.

— A Panteon újjörög stílusú, belső díszítését Puvis de Chavannes készítette? A Saint-Germain-des-Près templom... Na, hallj oda!...

Így töltöttünk együtt egy kultúrdélután a Latin Negyedben. Ilie Morometét nem bővíti el a gótika fenségessége, nincsenek komplexusai. A Duna menti gyanakvó szellem, ennyi, mégiscsak művészi megpróbáltatásra, szándékosan erőszakossá válik. M. Preda nyilván másképpen vélekedik Párizs emlékműveiről, de most komédiázik, kemény jelzőkkel vagdalózik, így nyilatkozik az óriási homlokzatokról, az égre gőgösen feltörő nyílvezszőkről, a vakító vitrázsok-ról. Megértem, nem akarja, hogy lehengereljek a látottak, mondhatnám, arra a történelemre dühös, mely oly kegyes volt Európának ezen a részén, s oly kegyetlen a kontinens másik felén. Egy másik alkalommal azt mondja nekem: „Uram, hát kutyafuttában hogyan építsen az ember civilizációt? Katedrálisokat építeni, amikor a román paraszt évszázadokon át lesben állt, menekülésre készen az erdő felé? S jön maga, s azt mondja nekem, hogy bojkottálta a történelmet?!... Míg a franciák...” s itt másra terelődik a beszéd, elmélyül, kemény szavakkal illetve a történelmet.

Az olvasónak, aki kevésbé ismeri az író lélektanát, és komikus esetekből ítélve téves képet alkothat magának a kiváló művész egyéniségéről, magyarázattal kell szolgálnom. Az író lélektanana a műben él, ezen kívül semmilyen magyarázat nincs. Ott találjuk meg tényszerűen a szerző valódi erkölcsi portréját, aki a mindennapi életben derűs vagy szomorú körülmények között él, eszik és iszik, okos dolgokat mond, vagy könnyed beszélgetéseket kezdeményezve pihenteti szellemét, mint bárki más. A mű teljes egészében felemésztí őt. Marin Preda elképzelhetetlen a *Morometei, Risipitorii (Tékozlók, Impossibila intoarcere (A lehetetlen visszatérés), Marele singuratic (A nagy magányos)* stb. nélkül, s életrajzának egy bizonyos pontján túl őt mint társadalmi tényezőt már ezek az erőteljes művek alkotják. Más szóval, az alkotó egyike lesz művei hőseinek, azzá lesz, legalábbis nekünk, olvasóknak úgy tetszik. Galatea mítosza visszatér. A művész hagyja magát műve által újjászülni.

Vannak, akik géniuszukat az életnek adják — és az irodalomnak csak a tehetségüket. Vannak zseniális szónokok, az irodalom tragikus esetei. S vannak, akik örökké álarcot viselnek: a fenséges hiúság álarcát. Szavaikat megválogatják, témáik mindig nagyok, lenyűgözőek. Csak emlékezetes mondat kiejtésére szólalnak meg, hogy köztük és az univerzum közötti újabb viszonyt bejelentsék. Ezek a jövődőlő zsenik, akiket jobb csak távolból nézni. Szinte bizonyos, hogy bennük, a gögös külső mögött, ügyesen álcázott csalás húzódik meg.

Vannak viszont alkotók, akik géniuszukat a műben, természetes egyéniségüket az életben valószínűleg meg. Mondanivalójukat a könyvekben mondják el, s az utcára lépve, levetkőznek minden ünnepélyes maszkot. A szellem megkönnyebbül az élet banalitásaiban, és véres marhasültet fogyasztva, rá egy pohár hideg sört, ezek az emberek óvakodnak a *kiszórálagos felsőfokoktól*. Ők egyszerűen jó étvágygal akarják elfogyasztani azt a sültet, s miután megittak egy pohár sört, mondassák elégedetten, hogy a sör jó volt, és hideg. I. L. Caragiale géniusza a hétköznapi élet zseniinek az utálatában is megnyilvánul. Marin Preda lélektanilag ugyanehhez a kategóriához tartozik, az a nem irodalmi mód, ahogyan bizonyos esetekben viselkedik, tulajdonképpen azt a hatalmas akarást leplezi, amellyel az irodalom gyötrő erejétől próbál szabadulni. Láttam különböző körülmények között, és mindig meglepett az a nyugtalanság, mely olyankor is látható volt rajta, amikor szellemét *bohóckodással* pihentette (mint fentebb is), nyelve pedig készakarva kereste a becsmérlő jelzőket. Mélyen érző ember, ez vitathatatlan, és gyorsan vált az agya. A falu világából érkezve, Marin Predának átfogó képe van az életről, a történelmi folytonosságnak értelme van, ami irodalmi műveiben is megnyilvánul. A szokásos beszélgetések során is a megírt témái merülnek néha fel. Marin Preda tehetsége, mondhatnám, abban áll, hogy felfedezi egy bonyodalmas kérdésben a biztos elemet, a támpontot. Bármely jelenségben, bármilyen bonyolult lenne is az, kell lennie egy viszonyítási pontnak, egy napkeletnek és egy napnyugatnak, ami szerint el lehessen igazodni. Így lesz számára felfogható a világegyetem.

Olyan emberi alkat, aki mindent átfog, és új rendbe állítva értelmet ad neki, változó — mondhatni —, de nem kiszámíthatatlan. Arca némelykor komor, tekintete befelé forduló, a teljes elidegenedés és magány hatását kelti. Aztán mozgásba jön valami, egy belső rugó, és erős fény ömlik el ezen a borús, dühös arcon. Tekintete visszafordul a világ felé, és szelleme kitárul, befogadni a világ örömeit. Marin Preda ezekben a pillanatokban ironikus oldaláról nézi az életet, s gyakran hoz létre olyan színjátékot, melyben szívesen vállal szerepet ártatlan képpel. Párizs, úgy látom, erős egyéniségének ezt az oldalát is ösztökéli.

Három hét múlva, ajánlatomra, Marin Preda átköltözik az „Home latin”-be. Minthogy én is itt lakom, gyakran találkozunk, együtt ebédelünk, este későig sétálunk a negyedben. Többnyire jókedvű, jó vendéglőkbe jár, kitűnő italokat rendel, egyszerűen úgy viselkedik, mint egy vallah bojár Párizsban. Egyik napfényes őszi napon megkér, hogy készítsek róla néhány felvételt. Van egy Kodakom, a gyereké, kitűnő képeket csinál, de Marin Preda nem fogadja el az ajánlatomat, van neki egy jobb gépe, Leningrádban vette. El is indulunk, bejárnak a Latin Negyedet, lemegyünk a Szajna felé, festői helyeket keresve. A prózáiról és felesége a Panteon előtt, a prózáiról egyedül a Saint-Michel hídján stb. Valami gyanús nekem: nem viszi a filmet a gép, blokkódott, mindenestre valami nincs rendben vele. De M. Preda határozottan állítja: „kitűnő gép, magam vásároltam L-ben...”

Tovább fényképezünk tehát, aztán, amikor a film lejár, beadjuk előhívásra. „Színes? Színes, magától értetődik.” Az eredmény: egyetlen kép sem jó a negatívon. Sötét sejtésem beigazolódott. M. Preda dühbe a fényképészre zúdul. Hálás vagyok neki, hogy nem hiszi (vagy mondja) azt, hogy mindennek az én ügyetlenségem az oka. Ez is megfordulhatott volna a fejében.

Egy másik nap M. Preda kalapot akar vásárolni magának. Kinézett ő egyet a Barbés-Rochechard megálló mellett. Megkér, hogy kísérjem el. Szabad délutánom van, beleegyezem. Az üzlet elé érve, a prózáiról egy kalapra mutat a kirakatban: finom filc- és cowboykalap kombinációja. Bemegyünk, és kérjük a szóban forgó modellt. M. Preda a kirakatban levőt szeretné. „Nem kell kivennünk onnan — feleli az elárúsítón —, van olyan bent is.” A vevő

hagyja magát meggyőzni, de nem szívből teszi. Az elárusítónő mértéket vesz, aztán egy egész polcot kitűrit, tizenkét kalapot tesz elének. M. Preda fog egyet, a fejére teszi, elindul a tükör felé, hosszan nézegeti magát, szemből, oldalnézetből, s a végén leteszi a kalapot az elárusítónő elé. Nem tetszik neki! Másikat vesz, ugyanazok a mozdulatok, ugyanaz az útvonal. Kétszer, tizenkétszer. Egyik kalap sem tetszik neki. Az elárusítónő letrít egy másik polcot, és M. Preda újabb tucat kalapot próbál fel, eredménytelenül, egyik kalap sem felel meg neki. Egy óra múlva mindenki kimerül, az elárusítónő, a vásárló, az asszisztencia. A légkör egyre nyomasztóbb, az elárusítónő kezd ingerült lenni. M. Preda egyre komorabb. Aztán hirtelen, egyetlen szó nélkül elhagyja az üzletet, a felesége azonnal követi. Egyedül maradok az elárusítónővel, kezdek magyarázkodni, magam sem tudom, mit. A nő hisztériásan kitör, ezalatt én is kisonok, de csak miután még egyszer végignézek a polcra leszedett kalapok során. Valóban volt oka az elárusítónőnek félretenni szakmai mosolyát!

Kint, tíz méterrel arrább vár rám M. Preda, mint ketrebe zárt oroszlán. „Az anyjukba, a kalapjukkal együtt”, mondja a prózaíró, mintegy lezárva az ügyet.

Két nap múlva a félig filc-, félig cowboykalapot látom a fején. Visszament másnap az üzletbe, és megszerezte a kirakati példányt. Rehabilitálta magát az ő szemében a párizsi kereskedelem: „Jó dolgokat gyártanak, uram”, mondja ártatlan képpel.

Megtudom, hogy hosszabb németországi tartózkodás után Párizsba érkezett Gh. Pitű és Ioan Alexandru is. Futólag találkozom velük, ugyancsak a „*L'Escholier*”-ben, a latin negyedbeli román előőrson. Ioan Alexandru nincs elragadtatva a gótikus katedrálisoktól, a mi máramarosi templomaink szebbek, mondja. Nem vagyok kevésbé hazafi, mint ő, ha nekem más a véleményem, a gótikus katedrálisok elbűvölnek, az idő megvetésének és a szellem nagyságának érzését keltik bennem (banalitásokat mondok). Nem értem, miért tartják az emberiség legsötétebb korszakának a középkort, melyben ezek a kőbe faragott hatalmas geometriai művek születtek. Sötétség, melyből a szellem merész szabadsága tört elő, olyan erkölcsi askétizmus, mely ezeket a karcsú, kérdező templomokat hozta létre — milyen csoda folytán? Vajon nem Rembrandt mondta-e, hogy a sötétség a fény nyersanyaga?

Sorin Titel hív telefonon, aki épp most érkezett a Gare de l'Estre. Azonnal találkozunk, elviszem az „Homme latin” szállodába, a Cluny múzeum mellé, a Latin Negyed szívébe. Az „Homme latin” szinte kizárólag román székhellyé vált. Laktam itt néhányszor, lakott előttem is több román író, az *igazgató* ismer mindnyájunkat, s mondhatom, barátunk. Egy este elmesélte nekem az életét, kisebbfajta Rastignac élete, aki vidékről érkezett pénz nélkül, mesterség nélkül, de tele ambícióval. Előnyös házassága révén bekerült a párizsi szállodatulajdonosok maffiájába. Fred úr impozáns megjelenésű férfi, úgyhogy nem volt nehéz egy vagyonos ember lányát meghódítania Grenoble-ban, az egyik vakáción. Letelt a jegyesség ideje, Fredet elfogadták, s belépett az apósáék üzleti ügyeibe, felügyel több szállodára, jól érti dolgát, ha kell, udvarias, ha kell, szigorú. Az „Homme latin” nem maga a kényelem, s nem is a tisztaság megtestesítője. Szerény, elfogadható árú szálloda. Ha hosszabb ideig lakik ott az ember (mint az én esetemben is), Fred úr kedvezményes árat számít. Miután elhagyom a szállodát, jobb és olcsóbb lakásba költözöm, továbbra is be-benézek egy kávéra az igazgatóhoz vagy az éjszakai portáshoz, aki egyiptomi, régóta doktorandus (Halim úr a neve, ha nem tévedek), rokonszenves keleti bohém típus. Évek óta (tíz-tizenkét éve) dolgozik doktori tézisén, s hogy egyre késlekedik a munka, a pénzforrások pedig apadnak, H. úr keresett magának egy kényelmes állást. Ül éjszaka a *reception*-on, olvas, elbeszélget a későn hazaérkező vagy álmatlanságban szenvedő vendégekkel, fogadja ugyancsak egyiptomi barátainak látogatásait, akik tanulmányaikat végzik Párizsban, s itt is maradtak. Mindig politikáról beszélnek, könnyen tűzbe jönnek, radikális megoldásokat szeretnének, aztán lecsillapodnak, és hazatérnek szerény szobáskáikba (gondolom), hogy az arab kérdés megoldásáról álmodozzanak. H. urat kevésbé érdeklik az események, az ő filozófiája, hogy az embernek meg kell elégednie kevéssel, az élet nem egyéb hosszú hódításnál. Orvos, tevékenykedhetne ebben a minőségében, de ő inkább marad portás

az „Homme latin”-ben, s dolgozik „akkurátusan” egy olyan tézisen, mely, ha jól értem, valamikor egy távoli jövőben készül el, a század végén...

Kedvenc témája a nők pszichológiája. A recepció kis íróasztala előtt minden kontinens nőtípusai elvonulnak. Látása kifinomult, behatol az északi vagy akár a dél-amerikai nők rejtelmeibe. „Milyenek az ausztráliai nők, H. úr, hát az ibériaiak?” — kapom magam a kérdésen, melyet inkább udvariasságból tesztek fel, hiszen abban az időben egyáltalán nem érdekelt sem az ausztráliai, sem az ibériai félszigeten élő nők temperamentuma vagy pszichológiája... H. úr komolyan veszi a kérdést, koncentrálni, összesíti egyéni feljegyzéseit, majd kollektív portrét rajzol meg. Az ausztráliai nők temperamentuma a fiatal állatéra emlékeztet, más szóval szabadok és nyersekek, fékezhetetlenek, idegen tőlük mindenfajta szofisztika; a spanyol nő szertartásos és szenvedélyes, érzékei uralják, csak az oltárról álmodozik stb. Az az érzésem, hogy az egyiptomi doktorándus könyvekből tájékozódik a nők pszichológiájáról, több megjegyzése könyvre emlékeztet, valami ismert olvasmányra; semmi baj, hallgatom tovább, az emberem példákat sorol fel, s a példák, akár igazak, akár kitaláltak, érdekesek. Szállodai esetek, féltékenységi jelenetek, szerelmi jelenetek mind-mind szerepelnek ennek a gazdag fantáziájú orvosnak a kartotékjain. H. tudja például, hogy egy férfi a feleségével jön-e be a szállodába vagy más nővel, egyetlen szempillantással megállapítja a bűnt vagy az erényt. Szigorú erkölcsű, s elveit hallgatva, felteszem magamnak a kérdést, hogy az ördögbe sikerül H. úrnak megismernie a világ minden tája asszonyainak a temperamentumát és pszichológiáját...

Bevezetem tehát Sorin Titelt az „Homme latin”-be, s dolgomra megyek. Nyugtalanít azért a gondolat, hogy ez a kissé szórakozott prózaíró, aki mindig azt a hatást kelti, mintha útkereszteződésnél állna, és nem tudja, merre induljon, ez a honfitársam, mondom, nem fog kiigazodni Párizs mozgalmas világában. Kis idő múlva megkeresem, és legnagyobb csodálkozásomra a szálloda halljában találok egy franko-román csoport közepén, jókedvű, címeiket jegyez fel, találkozókat beszél meg, vacsorameghívásokat fogad el, ebédmeghívásokat utasít vissza, vagyis röviden, párizsi bőrbe bújít, mintha ki tudja mióta élne itt. Szórakozottan kér apró szolgáltatásokat, melyekért ő más szolgáltatásokat ajánl fel, úgyhogy néhány nap múlva Sorin Titel sok embert ismert, őt is sokan ismerték, „bevezetődött” abba a párizsi társaságba, mely külföldi író számára elérhető. Rettegésem, hogy Sorin Titel belepusztul az unalomba, alaptalan volt.

Megnézünk együtt néhány kiállítást, este moziba megyünk, aztán sokáig sétálunk a Latin Negyedben. Egyik nap meghívnak bennünket (pontosabban Sorin Titel hív meg) Michelinehez ebédre, aki a Sorbonne egyetem román kurzusának abszolvensé. Szem elől vesztettem, Sorin Titel hozza vissza kis közösségünkbe. Micheline meghív néhány barátot, a társaság kellemes, szóba kerül minden, politikától az irodalomig, a szellem teljes szabadságában. Sorin Titel, a prózaíró, hamar bekapcsolódik a társalgás ritmusába, szelíden helyesbít, vagy örömmel ért egyet a jelenlevők véleményével. Amikor a beszélgetés kimondottan francia témára terelődik (az utolsó *tiercé*-re), elragadtatva tapasztalom, hogy Sorin Titelnek itt is van véleménye, régen ismert számára egy olyan kérdés, mely engem teljesen hidegen hagy.

Tetszik nekem ez a szellemi fogékonyság, ennek a tehetséges bánáti fiúnak a gyors váltása, aki pedig mindig zavartnak látszik, mintha riasztaná a dolgok sokfélesége. Megérzi, bár ez telt, derűs arcán nem látszik, hogy melyik a megfelelő változat, az egyenes út. Az az érzésem, ha Sorin Titel bekerül a labirintusba, eligazodik, megtalálja a kiutat.

Adrian Păunescuval nehezebben mennek a dolgok. Amerikából jön, ahol majdnem egy évig tartózkodott, megáll Párizsban. Felhív telefonon, a viszontlátás örömeiben kijelölök egy helyet, ahol találkozhatunk, elmagyarázom, merre kell mennie, hogyan közlekedjék a párizsi metró. Szkeptikus, nem tudja, nem találja meg. Kezdem előlről, megmagyarázom, hol szálljon metróra, hol szálljon ki, de fölösleges, nem érti, hajthatatlan. Végül taxival érkezik a megbeszélt helyre, ami költségés multság Párizsban. Constanța Buzeával van, és értetlenül, morcosan néz körül. Nem tetszik amit lát, nincsen megelégedve, nézőpontja egy amerikaié, aki úgy ítélkezik Franciaországról, mint egy *vieille tante*-ről; fáradt, leereszkedő hangon. Hozzám megyünk reggelizni, „haza”, Romainville-be, az északkeleti *banlieu*-n, aztán visszaté-

rünk a szállodába, ahol megszálltak, a román követség mellé. Ott hangszalagról meghallgatjuk Mircea Eliadéval készített interjút. Felkavaró. Nem ismertem akkor még a nagy vallástörténészt, viszont szinte mindenik könyvét olvastam, és kíváncsi voltam, hogyan nyilatkozik, miként vélekedik román voltáról. Adrian Păunescu izgató kérdéseivel elképesztő válaszokat csikar ki belőle. Tetszett nekem Eliade kitartása amellett, hogy román nyelvű író maradjon, más szóval az, hogy alkotó képességét azzal a szellemi térrel kapcsolja össze, amelyben növekedett és alakult. Mások, kevésbé tehetségesek, megalázkodnak, lekicsinylőnek érzik az anyanyelv területén maradni; Mircea Eliade úgy vélekedik, mint mi mind, hogy a szellem, függetlenül az idiómától, melyben kifejezésre jut, megtalálja az utat az egyetemesség felé.

Adrian Păunescu másról is beszél, amerikai tartózkodása alatt minden vonatkozásban alapvető tapasztalatokat szerzett, az ipari forradalom teljében levő kontinens képét viszi magával Romániába. Nagy tervei vannak, fel akarja rázni az irodalmi életet, elkötelezettebb közírói tevékenységet akar kifejteni. „Majd meglátod — mondja nekem —, robbanóvá teszem a tehetetlenséget, sok szék repül majd a levegőbe...” Nem mondom neki ellent, tetszik nekem ez a kostermészete, amellyel mindennek nekivág. Hatalmas teste, éles elméje, örökös készenléte árasztja az energiát. Nemsokára megtudom, hogy nem sikerült levegőbe röpítenie több székét, ellenkezőleg, kénytelen volt elmenni a laptól, amelynél dolgozott. Tehát előlről kell kezdenie, friss energiával, hátán cipelve, mint mitológiai alak, egy határtalan ambíció szikláját, mely nélkül nem éri jól magát.

Azon a csendes, tavaszi párizsi napon világosan megérttem, hogy az ő sorsa a mozgalmasság, látványos élet...

Szelíd májusi vasárnap van, először is elmegyünk hát a párizsi vásárba, többek között megkeressük a bortermelők részlegét. Kóstolgatunk, jobbra-balra, kifejtjük véleményünket a bor minőségéről, a termelők érdeklődést mutatnak, udvariasak, kínálnak a többi fajtából is. Kóstolgatunk, jókedvünk növekvőben, egy Reims vidéki szőlőtermelővel diskurálunk, aki a mezei munka nehézségeiről beszél: túltermelés, az árak csökkenése, méltánytalan konkurrencia a Közös Piac keretében stb.

Egy másik napon elviszem Adrian Păunescut a *Jeu de Paume*-ba. Többször láttam már a múzeumot, nem megyek be, leülök a Tuileries kert teraszára, nézem a Concorde téri forgalmat meg a Szajna hídjait, a Trocadero felé. Néhány óra múlva kell találkoznom Adrian Păunescuval és a feleségével, hogy együtt ebédeljünk. Jóformán le sem ülök a terasz egyik székére, és A. P. dübörgő, siető léptekkel megjelenik. Átfutott a múzeumon, tisztában van ezzel is, nem volt türelme sokáig elmélkedni egyenként minden kép előtt. Egy pillantás elég volt ahhoz, hogy véleményt alkosson, nincs elbűvölve, s mint az olyan ember, aki erőteljes és virágzó kontinensről jön, szkeptikusan és morcosan megy keresztül Franciaország öreg fővárosán. Benne nem él egy mítosz Párizsról (legalábbis nekem úgy tűnt), és számára szellemi varázsa sincs. Az *öreg nagynéni* unatka.

Marin Sorescuval, aki ugyancsak Amerikából jön, a L'Escolier-ben találkozom. Szívélyes viszontlátás, ölekezés, impressziók és újságok kicserélése. Ismeri Párizst, többször járt itt, vannak barátai, régi ismerősei, notesze tele címekkel. Több napig nem látjuk egymást, egy előadásán találkozunk újra, utána folytatjuk a L'Escolier-ban elkezdett beszélgetést. Amerika, úgy tűnik, nem hatotta meg túlságosan, bár az ottani fiatal költészet elgondolkoztatta. Látványos visszatérés az utca nyelvéhez és az epikához. Később, amikor a *La lilieci*-et olvastam, eszembe jutott a megjegyzésre. Szereti Párizst, jól éri itt magát, de nem hiszi, hogy sok esélye van itt egy román írónak. Öreg, zárt, a forradalmaktól, a túl sok avantgarde irányzattól kimerült kultúra. Következésképp, jobb szellemi kapcsolatra kell szert tennünk. Vitathatatlan, hogy Marin Sorescut európaisága foglalkoztatja, és érdekes, az első dolga amerikai útja után, hogy oltféniai szülőföldjének szellemiségéhez térjen vissza. Bizonyára felfedezte a titkot, hogy az egyetemességhez vezető útja Bulzești-en át vezet.

KÁNTOR ERZSÉBET fordítása